

Յ Ե Յ Ե Ր

Վ Է Պ

Պ Ե Ր Ճ Պ Ռ Օ Շ Ե Ա Ն Յ Ի

(Շարունակութիւն և վերջ¹⁾)

Ի Ե.

Ն Ո Ր Է Ն Դ Է Պ Ի Վ Ա Ն

Գիշեր է. մի շատ մութն և ականակիր գիշեր, ձմեռուայ այն աղջամղջուտ և ծանր գիշերներից մէկը, որի համար ժողովուրդը սովոր է ասել՝ մահ մանածողն աշխարհքի վրայ թևերը փռել է: Սուտ չէր, օդի թանձրութիւնը ամբողջ 0. գիւղացւոց սրտի վրայ փթանոցի նման ծանրացել, նստել է. կարծես՝ ողջ գիւղը մի գերդաստուն լինի և այդ ընտանիքի ամենասիրելի ու պիտանի անդամը՝ հէնց այսօր կեանքն ու արեւը քեզ է տուել և բոլորի աչքիցն այնքան արտասուք է թափել, որ արտասունքի պարկերը դատարկուել են և աղբիւրակները չորացել. կարծես այնքան են գլխներին վերհատել, որ սկաւառակներում ուղեղի փոխարէն կապար է լցուել, կարծես այնքան են գոռացել, որ կոկորդում ձայների թելերը կտրատուել են, էլ չեն գործում, որ մարդիկ իրարու միտք հաղորդեն:

Բաւականին գիշեր է անցել, բայց ոչ քնողն է քնել ինչպէս հարկն է, ոչ արթունն է բաւականութիւն ստացել. քնածները անհանգիստ երազների մէջ են խորդում ու խեղդուում, արթունները ջարդ-

1) Տե՛ս «Մուրճ»-ի 1, 2, 3, 4 և 5 համարները:

ուած, վհատուած ու լքուած՝ հազիւ մի երկու խօսք լռիկ մըն-
ջիկ փոխանակում են միմեանց հետ:

Այս ամենը դժնդակ օրուան համատարած անախորժ լուրերն էին ազդել. ո՛վ յաղթուեց, ո՛վ տարաւ, ո՛վ պէտք է խկապէս ու-
րախանար ցորեկը կատարուած դէպքերից, ոչ ոք հաշիւ չը կարողա-
ցաւ տալ իրան. համայնքի մեծամասնութիւնը սրտաբեկ էր՝ ան-
մեղ ու ազնիւ երիտասարդն ի զուր տեղը դատապարտուել էր. տանուտէրի
վկաների խղճերը ճիրաններն ու ժանիքները սրել էին և ծուլաւոր
ստախօս տէրերի սրտերը. ինքը տանուտէր Խուզօն իւր մեծ հովա-
նաւորի հետ աւելի իրաւունք ունէին տրտմելու, քան թէ ուրա-
խանալու. ի՞նչ արժէք ունի նրանց այս օրուան յաղթանակը—Սամփ-
սոնի բանտարկութիւնը և չհասի հաս ապացուցուելը, Սիսակի թըղ-
թերի կապոցը և Գնթունու տանից խուզարկութիւնից յետոյ դուրս
եկած չարագուշակ փաստերը մեծ յեղաշրջութիւն պէտք է տան
տարիներով մտածած, կազմած և իրագործուելուն մի քայլ մնացած
ծրագրին:

Սոոյ՛ց է, ոչ Բալասան աղէն և ոչ իւրաքինք գիտեն Սիսակի կապոցի
և Վանեցու զգրոցից դուրս հանած մի քանի թղթերի ու նամակների
բովանդակութիւնը, բայց եթէ նրանք իւրեանց համար աննպաստ և
կասկածելի չը լինէին, ինչո՞ւ ապա քննիչն իւր խուզարկութիւնը
վերջանալուն պէս՝ տնօրինեց բանտարկել Տաճատ վարժապետին և
ցանկութիւն յայտնեց փոխուել մի այլ տուն, ուր, իբր թէ, ըստ
իւր ասութեան, ոչ ոք իրան չը խանգարէ պարապելու:

Մեծ տեղիք ունէր Վլադիմիր Նեստորիչը քննիչ իւր տանից
փոխուելուց և գործակալի նոր թողած իջևանը—երեցփոխ Ղազար-
բիճի տունը գնալուց յետոյ՝ կրճտել ատամները МАЛЫЧШКА (փոփո-
տեփոփո) քննիչ վերայ և Վասիլ Վասիլիչի մօտ ապառնալ, որ հինգ
օր չի քաշիլ՝ այս նահանգից նրա ոտքը ինքը կտրել կը տայ:

Ի՞նչ ունէր Վասիլ Վասիլիչը Մեշնիկովի օրինաւոր վրէժխնդրա-
կան յուզմունքի դէմ՝ բացի հաւանութիւն տալուց և քննիչի դէմ
արդար բարկութեամբ տհաճութիւն արտայայտելուց. երեկուան և-
րեխայքն այսօր եկել են և տարիներով ծառայութեան մէջ կեանք
մաշած գործողների վարկը ոռնատակ տալիս:

—Իմ կարծեօք, ի պատիւ Ձեր, Վլադիմիր Նեստորիչ, ասաց

Վասիլ Վասիլիչը, քննիչը պարտական էր բազմութեան առջև Ձեզ սառը խօսք ասել յանդգնողի բերած անպէտք թղթի կտորտանքը կրակն ածել և իւր ասած անպատկառ խօսքերի համար նրան անմիջապէս բանտարկել տալ, այլ ոչ թէ մի աչքի պոչով թղթերը բոպէական զննութիւնից յետոյ՝ նրա ետեւիցն ընկնել, զնալ, երկար տարուան արժանաւոր դրագրի տունը խուզարկել և վերջը՝ նրան էլ բանտարկել, ՅԱ ՊՏՕ, ՊՐՕ ՊՏՕ?

Այո՛, Բալասան աղի խորհրդապահ Գնթունին էլ բանտարկուած էր և այդ հանգամանքը մի հաստ ջրաղացաքարի պէս նըստել էր Մելնիկովի սրտի վերայ:

Բանտարկուած էր Վանեցին միւլնոյն յարկի տակ, միւլնոյն տանը, ուր վարժապետից երկու ժամ յառաջ մտել էր և գլուխը կախ, բայց խիղճը հանդարտ նստել Սոնայի անփորձութեան զոհ սիրելին՝ չը գործած յանցանքը վիզն առնող Սամփսոնը:

Մտել էր Գնթունին իրրեւ կալանաւոր Գիւլնազարենց խանութաներից մէկի մէջ, որ շատ ժամանակ չէր, բանտի տեղ էր պէտք դալիս. բայց նա չէր տեսնում Սամփսոնին. միւլնոյն յարկի տակն էր արդարեւ Սամփսոնը, բայց երկուսին անջատող միջապատ կար:

Հին մոլորութեան ժամանակները գիւղերումը բանտեր չը կային; դատաստանը շատ բաղադրեալ չէր, ծանր յանցաւորին մի երկու ժամով կոխում էին մի գոմ, կամ մի մարագ և դուռը վրէն փակում. իսկ թեթեւ, տանու գողերին՝ գիւղական տանուտէրը՝ ծերունիներին և քէթիւղէքանց բանաւոր վճռի համաձայն՝ մի քանի ապուակ էր հասցնում, կամ մի երկու ժամ ծառիցը կապում ու բաց թողնում. իսկ հաշտարար օրէնքներից յետոյ՝ հասարակութեան տանուտէրը գիւղական դատաւորների համաձայնութեամբ մի յարմար տուն է վարձում բանտի համար:

Օ. գիւղի հասարակութեան բանտը Գիւլնազարենց դատարկ երկու խանութներն էին:

Շատ տարապալման վճիռ էր կայացրել այս անգամ քննիչը, տանուտէր Խուլօջին էլ յետ էր կանգնացրել պաշտօնավարութիւնից. այդքանն էլ բաւական չէր, իր սեպհական տանը հրամայել էր ինչպէս կալանաւոր մնալ այս գիշեր, իսկ տանուտէրի օգնականին բա-

ցարձակապէս պատուիրել էր երկու պահապան բանտի դռանը դնել՝ մէկն էլ տանուտէրի փողոցումը շրջեցնել:

Գիշերից բաւականին անցել էր. Մորփէոսի շաղ տուած խաշ-խաշի փողին արդէն իւր ազդեցութիւնն արել էր Օ. գիւղի բնակիչների վերայ. թշուառ Գալ-ափուն էլ իրանից աւելի անբաղդ կնոջ հետ լացել, գլխները կոծել էին, և շորերով նստած տեղը՝ նշդել, ննջացել. բայց քնի մրափեցնող Աստուածը կամ լաւ էր տեսել, կամ չը տեսնելու էր տուել մի քանի հոգու, որոնց աչքերից քունն իսպառ փախել էր:

Ահա միաժամանակ՝ բոլորովին զուգադիպութեամբ՝ երկու տանից դուրս եկան երկու հոգի. նրանցից մէկը դէպի աջ փողոցը թեքուեց, միւսը՝ դէպի ձախ. նրանք իրար չեն տեսել, մութը խիստ է: Մենք չենք կարող նշմարել երկու խորհրդաւոր գիշերաշրջիկների դէմքն ու հագուստը, սակայն եթէ նրանցից մէկին ճրագի լուսով մի տեղից անտղէինք, կը տեսնէինք, որ լայն ու երկայն դաշոյնի կոթի վերայ փայլում են երկու արծաթեայ բևեռազլուխներ: Միւսի մասին աւելորդ է հետաքրքրուել, նա ոտով գլխով մեզանից աննշկատելի մնաց:

Անյայտ անձնաւորութիւնները զանազան խոտորնակ փողոցներից դուրս եկան Օ. գիւղի ծայրը և մէկը լնօթն եղբօրս կոչուած գերեզմանների կողմից՝ միւսը կիր այրելու մեծ հնոցի տակից մօտեցան մի շինութեան. այսպէս ասել՝ մէկը հիւսիսից և միւսը հարաւից յառաջեցին դէպի միւսնոյն շինութիւնը: Ոչինչ տուն, ոչինչ ուրիշ շէնքեր չը կային այդ միայրակ մի կարգի կառուցած սենեակների մօտ. նոքա շինուած էին գիւղից դուրս՝ Օ. գիւղի խրամը տանող ճանապարհի վերայ:

Ահա հիւսիսային կողմից եկողն անցկացաւ շէնքի քամակը. նոյնն արեց և հարաւից եկողը, բայց սա չը ծռուեց դէպի շինութեան ետևի կողմը, այլ կկրգեց հարաւային պատի մօտ եղած ձիաքար մահարձանի տակին:

Հիւսիսայինը հանեց դաշոյնը և սկսեց շէնքի պատի վերայ փոքրիկ օտնատեղիներ փորել:

— Լա՛ւ է, մրմուռաց նա և կատուի նման պատը չանդռելով՝ վեր բարձրացաւ շինութեան կոտուրը և հիւսիսային բաշի վերայ բացուած ծխնելոյզի ծակից գլուխը ներս խցկեց:

—Վարժապետ, վարժապետ, շատ հազիւ ներս թափանցեց սենեկի մէջ անծանօթի խուլ ձայնը:

—Վասա՛կ եղբայր, դո՛ւ ես, մի նոյնպիսի բուժ պատասխան եղաւ ներքեւից:

—Թէ կարաս՝ վերեւ արի՛, աղէն բանա ասել, պտի քեզ հասկացնեմ:

—Ինձ վեր ելլել անյարմար է, աղնիւ Վասա՛կ, ծինեւլոյզի ձանձախարիթ (հաւ) մեր հագուստ սեղնելով՝ վաղը մեզի կը մատնէ, եթէ կ'ուզես նէ՛ ինքդ իջիր:

Վասակը, որ արդէն հասկացանք, Մելնիկովի քրոջ որդին էր, ոչինչ ընդդիմութիւն չ'արաւ, քսուելով մտաւ ծխահանի մէջ և դժուարութեամբ իջաւ շինութեան ներսը, որը, ինչպէս տեսանք, բանտն էր:

—Պահապաններ չը նկատեցի՞նք քեզի, հարցրեց կալանաւոր Վանեցին:

—Մեռլի պէս քնոտած են չարդախի ծածկի տակ. մին ուզեցայ մօտենամ, ձեռս կոխեմ, ջիբներիցը բանտի բալնիքը հանեմ, բաց անեմ, դռնովը տուն գամ, մին էլ սիրտ չ'արի, ով գիտայ՝ որի ջիբին ա:

—Որքան մենք լսեցինք, Գասպար առաջարկեց Շամօյին պահել բանալին:

Թողնեք Մելնիկովի երկու հաւատարիմներին խորին խորհրդակցութեան մէջ, մենք անցնենք բանտի հարաւային պատի միւս կողմը և հետեւենք մէկէլ անծանօթին:

Երկար ժամանակ անցաւ անձնաւորութիւնը նստած էր դամբարանի մօտ. նա ալլալուած էր, նա չէր կարողանում սրտի տրրոփը հանգստացնել:

Երևում է, որ անծանօթը Վասակի նման քաջասիրտ չէր, մի տեսակ վստահութիւն, մի աներկիւղութեան ոյժ, կարծես, պակասում էր իւր կեանքի մէջ առաջին անգամ այսպիսի համարձակ քայլ անող էակին:

Խաւարի թանձրութեան մէջ նա մի քանի անգամ շուրջը նայեց, ամեն մի զերեզմանաքար, ամեն մի դիմացի այգիների ծառի կատար մի մի հսկաներ, մի մի՛ գլուխն երկնքում, ոտները գետնքում՝ ալք (խոջ) էին թուում նրա աչքին և նա դողում էր:

Յանկարծ դէպի գիւղի գլխի բլուրը յետ նայած ժամանակ՝ ամպալից երկնքի պատռուածքի միջից՝ սակաւաթիւ աստղերի ցլացրած աղօտ լուսով փայլին տուեց բլրի լանջի վերայ դարերով յառաջ շինուած մատուռը:

Անծանօթը երեսը դէպի աւանդատունը դարձրեց և երեսին խաչակնքելով՝ մի երկու աղօթք մըմնջաց:

—Ո՛վ կոնդի (Բլուր) գլխից հուրհրատող (փայլող) սուրբ մատո՛ւռ, քե՛զ եմ ապաւինել, դու էս տաք ջրին մի հով ջուր ածես, դու իմ սիրտս պնդացնես:

Անշուք տաճարը սուրբ Սարգսի նման ոգևորեց ջերմեռանդ հաւատաւորին:

Նա վեր կացաւ և յառաջեց դէպի բանտի դուռը:

Զգոյշ էին նորա քայլերը, բայց վստահ: Նա մօտեցաւ երկու քնած պահապաններին և շատ հետաքրքրութեամբ դիտեց նրանց դէմքերը. երևի պահապաններից մէկին էր պտուտում նա, որ գտաւ և ամենամեծ զգուշութեամբ շարժեց՝ ականջումը փսփսալով նորա անունը:

—Շամօ ջա՛ն, Շամօ՛, կանչեց նա անխելի կոչիւնով:

—Ը՛...ը՛...ը՛...

—Վեր կա՛ց:

—Ո՛վ ես, աչքերը ճմուկելով՝ չիմացած թէ ո՛ւր է հարց տուեց Շամօն:

—Հետո արի՛, ասաց վերջինս և նորից անցկացաւ բանտի հարաւային պատի կողմը, նստեց նախկին դամբարանի վերայ:

Շամօն անգիտակցաբար հետեւեց:

—Աղջի Սօնա՛, դու գժուել ե՞ս, էս կէտ գիշերին, էս անվերի վերի (Վայրի) անապատումն ի՞նչ բան ունիս, ճանաչեց և հարցրեց պահապան Շամօն:

—Շամօ ջա՛ն, անումիդ մեռնի քո Սօնէն, ինձ տուն տար Սամփսոնի մօտ:

—Աղջի՛, գետինը չե՞ս մոնում, ուղում ես աշխարհքի մէջ թուք անես քո հօրն ու մօրն է՛լ, ձեր ազգ ու ընտանուն է՛լ. էդ ի՞նչ ես արել, էդ ի՞նչ ես ասում:

—Արեւիդ մատա՛ղ, Շամօ ջա՛ն, թէ մի մազի չափ սիրում ես

քո քեռու աղջկանը՝ խնդիրքս կատարի, ես քեզ համար քեռու աղջիկ չեմ էլել, օխտը հալալ քուեր համ եմ տուել։

—Սխար՝ դու ո՛վ, Սամփսոնն ո՛վ, դեռ մի դարդակ խօսք ա հօրդ տուածը, էն էլ էսօր խալխի միջին ասել ա, որ ըստուց յետոյ քեզ գետը կը քցի ու Սամփսոնին չի տալ։

—Ես էլ չեմ ուզում Սամփսոնին, Շամօ ջա՛ն, բայց սրտումս զարդ կը մնայ, թէ որ երկու խօսք ունիմ ասելու՝ չը կարենամ իրան հասցնել։

—Դու ինձ ասա՛, ես Սամփսոնին կը հասցնեմ։

—Ձէ՛, քեզ մատա՛ղ, իմ լիզուովս պտի ասեմ, կենտ երկու բերան խօսք։

Շատ դիմադրեց Սօնի հօրաքրոջ որդի Շամօն, բայց վերջը ստիպուեց բանալ բանտի դուռը և ներս թողնել Սօնային և դրսեւից դուռը փակել։

Մի թող հազ միայն Սամփսոնի կողմից յայտնի արաւ նորա արթնութիւնը։

Սօնան յառաջեց դէպի հազը՝ նախապէս մեղմ արտասանելով մեզ քաջածանօթ հնձանաբազի սուլման նշանաբանը։

—Բ՛ս...ս՛...ս՛...

—Բ՛...ս՛...ս՛...

Վերջին ըս հնձման վերայ մի հարցական շեշտեց Սամփսոնը։

—Բ՛ս...ս՛...ս՛, հետեւեց դրական պատասխանը աղջկայ կողմից։

Սամփսոնը վեր թռաւ, կուռը բռնեց և նստացրեց իւր տակը փռած չոր եղեգնեայ խաիրի վերայ։

—Դու ալստե՞ղ, հոգի ջա՛ն, և ի՞նչպէս։

—Հօրաքուերս տղայ Շամօն տուն թողեց. լռի՛ր, թող հանգըստանամ, տես իմ հալը, ասաց Սօնան և բռնեց Սամփսոնի ձեռքը, պինդ սեղմեց իւր կրծքի վերայ։

Մրկածուփ լճի լեռնացած ալիքների նման ընդհարուում էին աղջկայ սրտի կափարիչներն իւրեանց ափունքին։

Սամփսոնը հնազանդեց. նա լռեց։

—Աստուած իմ, էս ի՛նչ թրպպոց էր, շշնչաց Սամփսոնը և ականջը դէմ տուեց իւր թիկնած պատին։

Արդա՛րև, պատի միւս երեսին, բանտի մէկէլ կիսումը, մի թեթեւ թրխոցից յետոյ՝ լսուեցաւ խօսակցութիւն:

— Լսիր:

Երկու սիրահարները բերանաբաց ականջ էին դնում:

— Դու կ'ասես, Վասակ եղբայր, թէ քեզ մեր պերագնիւ պաշտպան Մեղնիկեան ուղարկեց մեզ մօտ:

— Հա՛, հէնց քեռիս ինքն իր բերնովը հրամայեց, որ գամ քեզնից իմանամ:

— Այո՛, ազնուափայլ տէր՝ Բալասան աղան կը ցանկայ գիտել, թէ ի՞նչ թղթեր էին ատելի Սիսակին բերածներ, որք տգէտ ամուսնոյս անփորձ յիմարութենէն անցեր էին երեսփոխան Ղազարի կնոջ ձեռք ու անտեղէն դիպուածով մեր ոսոխի վրիժառութեան փաստեր դարձած. այո՛, կըսես մեր քաջ հովանաւորին, թէ ինչպէս այն թղթեր, նմանապէս և շատ ուրիշ աներկբայելի ապացոյցներ խուզարկութեան ատեն այս երեկոյ անցան քննչի ձեռք. ես այժմ մի առ մի չեմ կրնար բացատրել, գրելու ձեռնհաս միջոց ալ չունինք, բայց փութա՛ յալսնել իրեն, որ եթէ ան թղթերն այս գիշեր մի տեսակ չ'առնէ քննչէն և չ'այրէ, մոխիրն ալ հողմերու չը յանձնէ, զմեզ, զտանուտէր և ինքը զինքը մեծապէս պիտի փնասէ, մեր ռիսքիմներ վաղ առաւօտ կ'արդարանան և այս յիմար անձնադաւ Սամփտոն, որ չըրածը բերանովն անտեղի խոստովանեցաւ, պիտի ազատի, թշնամիք պիտի հրճուին և նոյն ինքն նախկին տանուտէր ամբաստանեալ Յարութիւն Գոմշակերեանց պիտի անմեղ ելլէ ու կրկին տանուտէր վերակոչուի:

— Յաւն էլ հէնց հէ ա, որ շան տղի քննիչը քեռուս տանը չը կացաւ, դունչ ու պռունգը քեռուս վրայ կիտեց ու վեր կացաւ, գործակալի գնալուց յետոյ՝ կորաւ մութավէլի Ղազարի տանը քնեց:

— Սեահամբոյր սանդարամե՛տք, եօթն գլխեան վիշա՛պք, տարտարոսի՛ն զաւակներ, մենք կորած ենք, այնպէս խիստ ճշաց Վանեցին, որ Շամօն դրսից լսեց և մօտ եկաւ դռանը լուիեց ու հարցրեց:

— Ի՞նչ ես գոռում, վարժապե՛տ:

— Ոչի՛նչ, ազնիւ Շամի՛ր, սառն հանդարտութեամբ ներսից պատասխանեց Գնթունին, անհանդիստ երազներ զմեզ արթնցուցին:

— Այ քեզի մնալ անհնար է, քրթփնէց Վասակի ականջումը

գրազիրը. շուտ գնա՛ և յայտնէ մեր բարերարին: Թո՛ղ հնար մի գտնէ: Վասակը ծխնելուզի ծակովը վեր բարձրացաւ:

—Նորէն դէպի Վան. կայք, կին, զաւակ ամենայն տեղ ղիւրին է ի ձեռս բերել, իսկ անձին ապահովութիւն, իսկ իրեն ես, իրեն գլուխ՝ գեր ի վերոյ է քան զամեն. «զի՛նչ օգուտ է մարդոյ, եթէ զաշխարհ ամենայն շահեցի և զանձն իւր տուժեցէ: Դեռ ևս թարմ և կայտառ է մեր դէմք, սևաթոյր մեր հերք զմեզ 25-էն աւելի հասակ չեն ընծայեր, թէպէտ 35-էն 40-ին մէջ կը խաղայ. ամենուրեք կարելի է, դրամն ի քսակ, կրկին ամուսնանալ. բնութիւն գեղահարաշն Վասպուրականին աղջկունք առաւել չքնաղ է կերտեր և բարեկազմ, քան զկապկանմանս Արարատաց: Բարեբաղդ դէպք մի էր տաճիկ Սալիմ բէգին իւր 150 ռուբլի պարտք այսօր վճարելն, խոհեմութիւն էր մեր կողմէն խուզարկութեան ատեն 500 ռուբլիով լի քսակս ծոցս առնել. հապա 350 մանէթ գիւղական հա՛րկ, որ երեկ տանուտէր մեզ յանձնեց ծրարել զանձարանն առաքելու և մեր գրպան մնաց, հապա 175 ռուբլի տաճկահայ սովելոց անուամբ ժողոված նպաստ, որ գաւառէս ժողոված իմ քով, իբր, աւանդ էր: 1175 մանէթով զկէս տաճկահայք կարելի է գնել և բոլոր փաշաներ ու Քիւրդերու Նէյսեր իւր գործոյն ծառայեցնել: Յնծա՛ անձն իմ և ուրախ լե՛ր, բազմի՛ր բաղդին քառաձի կառք և սլացի՛ր՝ ուր երկիր առաւել բեղմնալից կը սպասէ ճարպիկ և հմուտ վայելողի, քչփչաց ինքն իրեն Վանեցին և կապկի արագութեամբ վառարանի ծխնելուզից դուրս մագլցեց, պատն իջաւ ու քայլերն ուղղեց ոչ դէպի իւր տունը, այլ խրամը ցած գնաց և ճաճկաստանի ճանապարհը բռնեց:

Հա՛, մոռացանք, իւր տան հանդէպ հասած ժամանակ՝ Գնթուհու ներսից մի ձայն, կարծես, թելադրում էր նրան յետ նայել, կին և որդի մի վայրկեան սլացան նրա յիշողութեան մէջ, բայց խոհեմ և կամքի տէր մարդը ժխտական մի շարժումով փշրեց սրտի շէնքը և սառն ու դառն հեգնութեամբ բաւ համարեց ծաղրել իւր մարդկային թոյլ յատկութիւնն ու յառաջ ընթանալ:

— Ոնց որ երևում ա, ձէնը կտրուեց, շէնչաց Սօնան, Վանեցին, կարծես, բուխարու ծակովը Վասակի հետ դուս գնաց:

— Զառը գնա՛յ՝ ջհանդա՛մը, Սօնա ջա՛ն:

— Ինչ համար ուրախութիւնն էն ա, Սամիսոն ջա'ն, որ դու էգուց կ'ազատուիս նրա թղթերով:

— Քանի՞ կոպէկի կ'առնեմ, ընտեղ կ'ազատուեմ, ընտեղ էլ ինձ կը սպանեմ:

— Ի՞նչ ես ասում:

— Սուտ չեմ ասում, ինձ հօ բռնիլ տուողը Վանեցու շինած սուտ թուղթը չէ՞ր. քո էս օրուայ գոմումն ասած խօսքն էր. դու չէի՞ր, որ ասեցիր՝ պտի հօրդ լսես, տանուտէրի հարալ դառնաս:

— Դու էլ հալած եղի տեղ ընդունեցիր խօսքե՞րս. ես մախսուս (դիպաճ) ասեցի, որ տանուտէրի օգնականը լսի ու սլէստչու մօտ վկայի, ես տեսայ նրան ներս գալու:

— Սօնա ջա'ն, ղո՞րթ:

— Սօնէն գլխովդ պտիտ գնա՛յ, ես եկել էի քեզ ասեմ, որ գլուխ առնես, թռչես, յոյսս մեր Շամօն էր, որ մի հնարքով քեզ բաց թողար. բայց հիմիկէց դէնը միամիտ եմ, լիսը կը բացուի, դու էլ իմ գիրկը կ'ընկնիս:

Դուռը բացուեց և պահապան Շամօն ներս մտաւ:

— Այ աղջի, հերիք ա, արի գնա՛ է', հիմի հընկերս կը զարթնի՝ գետինը կը մտնենք:

— Ես էս ա դնում եմ, բայց դու հընկերիդ զարթնացրու, Վանեցու քամակիցն ընկէք, հէնց իմանաս բուխարու երթկովը դուս փախաւ, ասաց Սօնան և իւր եկած ճանապարհովը վերադարձաւ:

Մէջ գիշերին գիւղը դղրդոցն ընկաւ. պահապան Շամօն ու Գասպարը մի քանի հրացանի պայթիւններով ամբողջ գիւղը ուռքի հանեցին:

Վանեցին փախել է՝ տարածուեցաւ գիւղը, բուխարու ծակովը դուրս է գնացել:

Ի. 2.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Հետեւեալ առաւօտն երեցփոխ Ղազար-բիճու տանը քննչի հրամանաւ՝ տանուտէրի օգնականի ձեռքով կրկին հաւաքուեցին Օ. գիւղի առաջաւորները. խօսք չը կայ, այնտեղ էր և Մելիք-Բադալն և այսօր առաջին տեղն էր բռնել: Երեկ նա մի անկիւն էր քաշուել և սպասում էր, թէ մի ըտպէից, մի ժամից իրան էլ կը կանգնացնեն քննչի առաջ, բայց օրը մթնեց ու նրան ոչ ոք հարցմունք չ'արաւ:

— Հա՞, Սիսակ ջա՛ն, ասում ես՝ բանն ըտէնց փոխուե՞ց, Վանեցու տանիցն էդ լաւ լաւ թղթերը դուս եկա՛ն. մեռնե՛մ Աստծու ողորմութիւնին, հախը նհախին չի տալիս (աբարաբար է). ուրախութիւնից գիշերս քունս չի տանիլ, զրկենք աշուղ Բալանուն բերիլ տանք, սաղը քօքենք, մի քանի մեր սրտի բարեկամներ էլ կանչենք, սուփրէն բաց անենք, իմ ձեռով կոտորած՝ աղ ու տաք տեղն արած՝ գինին էլ վրէն լցրած բաստուրմն մի կողմից շամփուրը քաշենք, տժոժացնենք, մի կողմից եալլայ կանչենք, քէֆ անենք ու Բալանու ասած Գեօռ-օղլուի ու Շահ-Խամայիլի հէքիաթները լըսենք, հետն էլ նոր-նոր հայաւար տաղեր ասենք, խոզի արնի պէս կարմիր և նոր կտրած պօլլմբուեալի պէս դեղին պսպղուն գինին վրէն կոնձենք, խեղճ Գալ-ափունի ցաւերն էլ մտիցը քցենք, ընչանք բարի լիսն ամեն հայ-քրիստոնի հետ մեր վրայ էլ ծագի՝ Աստծու ողորմութեան դուռը բացուի, գնանք մի սեսնենք, թէ մեր Վառչիկ խաչագող Գնթունին ի՛նչ պատասխաններ պտի տայ սըլէստչուն:

Վերոգրեալ միջոցն առաջարկեց Մելիք-Բադալը՝ գիշերուայ երկայնութեան դէմ կռուելու և իւր անհամբերութիւնն անզգալի կացուցանելու համար, երբ նախընթաց երեկոյին մթնով շառ ուշ՝ Սիսակն եկաւ և Վանեցու տանից խուզարկութեան ժամանակ դուրս եկած փաստերի մասին պատմեց:

— Զէ՛, ասաց Սիսակը Մելիքին, դու լաւ կ'անես՝ սիրտդ հանգիստ՝ թեք ընկնես, քնես, որ էգուց միտքդ բաց՝ լաւ լսես քննչի հարցմունքներն ու Վանեցու պատասխանները:

Լաւ էլ քնեց Մելիքը, շատ էլ վաղ եկաւ երեցփոխի տունը, բայց Վանեցու երեսը չը կարողացաւ տեսնել. նրա քամակից ընկնողներից մինն էլ իր տղէն էր, որ զէնք ու զրահ կապած՝ զիւղի կըտրիճ ջահէնների շարքումը՝ ձիաւորուել էր ու Վասիլ Վասիլիւի հետ Վանեցու քամակիցն էր ընկել:

Ձմեռուան արեւն երկու ձողաչափ բարձրացել էր, ինչպէս ասում են՝ ով օխտն էլ ունէր, կերել պրծել էր, որ Վասիլ Վասիլիւն իր պալտօյի մէջ ցրտից կուշ եկած՝ մի բռունցքը դառած՝ իր ձիաւորներով տուն ընկաւ քննչի մօտ և ասաց. էդ մարդը, ինչպէս երեւում է, սատանայ էր, նա հիմի զետնի տակին՝ բեհեզգերուղի կողքին նստած՝ իր քաջագործութիւնները կը լինի պատմում, թէ չէ՝ ես Վասիլ Վասիլիւն լինիմ, մինչև Երասխի կամուրջը տեղ չը թողնեմ՝ ոտնատակ տամ, զիւղեր չը թողնեմ՝ փոթորիկ բարձրացնեմ և երկրի երեսին չը գտնեմ, էդ անհնարին է:

— Եթէ այդպէս է՝ մեր գործը տեսնենք, վճուեց քննիչը և ժողոված մարդկանց մօտ կարդաց Վանեցու տանից դուրս եկած թղթերը՝ սկսելով հետեւեալ նշանաւոր յիշատակարանից:

Ձր մոռանանք ասել, որ ժողովին ներկայ էր և Վլադիմիր Նեստորիչը, սանուտէր Խուզօն և երեկուան կալանաւոր Սամիսոնը:

— «Առաջին թերթ, առաջին տարի, առաջին երես», բարձրաձայն գոչեց քննիչը և կարդաց.

«10 սեպտեմբերի 18... ամի, Վանու Ըստ Խորենացւոյն՝ «սահմանք քաջաց զէնն իւրեանց, որքան հատանեն, այնքան ունին») Մեզի համար այս երկիր որչափ և սիրելի՝ իբրև մայրենի տնակ, բայց ապարդիւն. հողն առատ՝ դրամ սուղ, հարստութիւն՝ կենաց նպատակ, հայրենասիրութիւն՝ անոր ուղին հարթող պատրուակ, Հայրիկին յանձնարարական և ի դիւրահաւան երկիրն Արարատեան:

«13 սեպտ. յաջող ե'լք, բարի ճանապարհ, ողջամբ մեա', Այդետա'ն, մանկութեանս օրօրա'ն...»

— Սոքա մեր գործերին չեն վերաբերում, աչքի տակով մի երկու երես անցնելով՝ ասաց քննիչը և կանգ առաւ երրորդ երեսում:

«20 սեպտ. Աղէքսանդրօպօլ, Սհաթչօնց խան. Կարուց սրբազանի յանձնարարական մեզի մեծ յոյս տուաւ, բայց տեղւոյս պաղարիւն Յաջորդ Յ. վարդապետին յանդիմանութիւն և անհրապարկութիւն

փոքր ինչ զմեզ կը խռովէ. եթէ բոլոր էջմիածնականք ասոր նըման խորագէտ և խօշորհակ ըլլան մեզի՝ մեր ձեռնձգութիւնք կը դժուարին: Որքան կը չիշեմ՝ անսիրտ վարդապետին հայեացք և անոր կծու խօսքեր՝ կը քստմնիմ: Ուխտաւորին, կ'ասէ, այս թղթեր պիտոյ չեն և ոչ մեզի դիմելու հարկ կայ. ահա՛ էջմիածին, գնացէ՛ք, ուխտերնիդ կատարեցէ՛ք և դարձէ՛ք: Ձեր երկիր աւելի կարիք ունի ձեզ նմանների, կ'ասէր, մեզ բաւական են մեր գործիչք: Սակայն չը գիտեմ, կը հասկնա՞յ վարդապետն, թէ մեզի համար նշանաւոր է ոչ գործ, այլ գործին անուամբ մեր քսակ:

«21 սեպտ. Ի նանիր աշխատութիւնդ, հա՛յր Յ., մենք քո իսկ թիւդ տակ գտանք մեզի հաւատ ընծայողք. կաթոլիկ քահանայի մը ծանօթացանք, զմեզ պապին երկրպագուներէ մին ներկայացուցինք, որ կ'երթայ, իբր թէ, իւր կորուսեալ եղբայր որոնելու և անոր մոլեռանդութեան շնորհիւ հինգ ուսուրի—մօտ 100 զուրուշ շահեցանք և մի ժամէն Աշտարակեցոց ուղեկցութեամբ յուղի կ'անկանիմք՝ նախապէս գնած և ծանօթացած գիւղական օրինագրքին հետ, որ զուամիկն շահելու կը նպաստէ մեզ, կ'ասեն՝ կաթոլիկ հոգեւորականն ևս մեր կարծածին չափ տգէտին մէկ չի եղեր, նա ևս իւր հաշիւն ունեցած է, մեր անուամբ ժողովածին կէսն իրեն է պահեր. կեցցէ՛. գիտէ գործեր:

«22 սեպտ. Աբարան: Այս գաւառ մեր երկրէ խաւար կ'երևի, կ'արժէր այս կոյր աշխարհէն օգտուիլ. բայց Աշտարակեցի ուղեկիցքս էջմիածնի շուրջ կը գերադասեն. հարկ է երթալ և այդ Աւետեաց երկրին քաղցրութիւն ճաշակել: Շատ հիւրասէր են Աշտարակեցիք, մեզ և ոչ մի ասպարէզ թոյլ տուն հետի քայլելու, իւրեանց գաւակ կ'առնեն մեզի: Ափսո՛ս, որ նախապէս խմիչք ատող յայտնեցի զիս, իւրաքանչիւր քայլափոխին կարելի էր Աշտարակայ գինով զուարճանալ, ձիանց վերայ բարձած՝ անընդհատ ի վաճառ կը տանին Աշտարակեցիք գինի և օղի, ամեն բեռնակիր կ'առաջարկէ վերադարձողներուն անուշ անեկ, ինչպէս իրանք կըսեն»:

Քննիչը մի երկու թերթ ևս շրջեց և կանգ առաւ:

«25 սեպտ. Ս. գիւղ: Այս է հանգիստ իմ, ի սմա բընակեցացց, զի հաճեցաց ընդ սա: Մեր օթեան փէ՛ք յարմար է. Մելիք-Բաղալ թէպէտ հեղնարան ոմն է, յաճախ զմեզ խաչագող

կ'անուանէ, բայց մենք չը հասկնալ կը ձեւացնենք. թող ասէ, օր կու գայ՝ ծուխ իւր քթէն կը հանենք, առ այժմ՝ երեսուն մանկանց ուսուցման վարձ և գիւղական զրազրի բեղմնալից սլաշտօն մեր վարկ բարձրացոյց և այդ շատ է մեզոյ»

Այնուհետեւ Յիշատակարանի մէջ շարունակուում էր Օ. գիւղի մէջ Վանեցու հաստատութիւնը, ժողովրդի հետ իւր վարուելու եղանակը, աշխատութիւնը, նախապաշարմունքների նշանակութիւնը բարձրացնելը, իւր ամուսնութիւնը և այլն:

Այս ամենը թուուցիկ հայեացքի տակով անցկացրեց քննիչը և կարդաց.

«18... Թուական. երկրորդ տարի. 5 փետրվարի. Օ. գիւղ: Գործերնիս լաւ կ'երթայ. սանուտէր Կարապետի ոգիտութիւն մեզի կը նպաստէ, ինքն կ'առաջարկէ շատէ քէն շահուիլ—ղարիբես, կ'ասէ, օգտուի՛ր, ալ չգիտէ խղճուկ, թէ նոր ահա երկրորդ տարին կը սկսի մեր գալն, և այսօր մենք տոկոսով բաւականաչափ դրամ տուած ունինք»:

«20 փետրվարի: Քաղաք գնացինք սնային պիտոյք գնելու, կտակեղէնք ծրարած լրագիր զմեզ գնած կտակէն առաւել ծառայեց. Տաճկահայքին մէջ քանի մ' յիմարք ձերբակալուած են եղած, երեկ յաջողեցանք անոնց խնէթութիւն ազգային նահատակութեան անուամբ այստեղ համբաւել, Խորխորունի Խորէնին կողմանէ մի նամակ շարադրեցինք և ասոնց կարդացինք, որ իբր թէ ազգին անպարտ զոհերուն ընտանիք անսնունդ մնացած են, ազգայնոց ձեռնտուութիւն կը յուսացուի, Հայրիկին կողմանէ ալ Խորէնին նամակին մէջ շրջաբերականի մի մասն եղած յաւելինք, յորում Հայրիկ, իբր թէ, կ'առաքէ իւր ճեսեր ի սփիւռս աշխարհի՝ ազգասէր հայերու գթութեան փշրանք ժողովելու: Մեր հանձարեղ գիւտին սկզբնական յաջողութիւն առաւել շահաւետ ապառնի կ'աւետէ: 15 բուբլի հանգանակեցինք և Կարուց վերայով տեղ հասուցած քարոզեցինք: Մասամբ իրաւ ըսինք, դրամ մեր քովէն ելաւ. Յ. գիւղացի մաշադի Օրուշին տոկոսով տուինք՝ վեց ամիս ժամանակամիջոցով՝ քսան բուբլ հաշուած»:

«10 մայիսի: Փա՛ռք ճակատագրոյն, մեր կարծածէն առաւել երջանիկ ենք եղած. ընդհանուր խլրտում մի կը յուզի այս կող-

մեր. Ա. Ընծայնոց զինքն զլիաւոր գործակալ կը քարոզէ ամենուրեք. այս աւուր իրմէ ստացած նամակիս մէջ ծրարեալ վկայագիր մը զիս Արարատեան լայնատարած դաշտին կեդրոններու միոյն վարչութեան մենաշնորհութիւնը կուտայ: Զուռնաք բազումք են և մըշակք սակաւք, կը գրէ սիրելին Ընծայնոց, հնձէ որքան ուշիմութիւնդ կը թելադրէ. ցորենին մի մաս սեպուհ շտեմարանիդ մէջ ամբարէ, միւս մաս մեզի բաժին հան, իսկ աննշան մասն ալ յարդին փոշուն հետ աչքեր խոտողելու համար խոտաշունչ հողմոց բերան տալուն և տեղ հասուցանելուն մի յուլանար. երբեմն ապէս քո գործունէութենէն բարձրաբարբառ հաշիւ տալ պարտք համարիր, նուէրք և դրամք, իբր թէ, մեր Յակոբոսին ձեռօք Կեդրոնական յանձնաժողովին ուղարկած նըշանակէ. մի՛ մոռանար զՀայրիկ ցուցանել Ատենապետ կեդրոնին, անոր անուն միակ զօրավիգն է մեր քաջակորով շահադիտական ձեռնարկութեանց:»

«Խորամանկ Ընծայնոց շարունակ կ'ատէր զՀայրիկ և կը հայհոյէր զինքն, իբրև անբարեբարոյ՝ Վարագէն վանելոյ առթիւ. այսօր նա ելեր յանուն Հայրիկի զաշխարհ կը թնդեցնէ: Վնաս չ'ունի, մենք ևս չենք սիրեր զՀայրիկ, բայց ի պահանջել հարկին նոյնը կրննք:»

«7 յունիսի: Ա. Ընծայնոց կը գրէ, թէ մի շահաւոր առևտուր սկսած է ինքն մեր նախկին ընկերաց հետ. արագածիդ ոռոսական ձևի հրացանք մեծ արժէք ունին ի Տաճկահայս, քիւրդեր հօտերով ոչխարք չեն խնայեր՝ մի հառ ձեռք բերելու: Ես, կը գրէ Ընծայնոց, հարիւրէն աւել ժողոված և Վանեցու տարազ մտած հայախօս քիւրդ Ստոյլին ձեռօք Իգդիրի ճանապարհով ի Բագրևանդ հասուցած եմ. այնտեղ մեր Արտակ Պալունին կը ստանայ և քիւրդերուն մէջ ի վաճառ կը հանէ: Այստեղ երեկ, կ'ասէ, մի հառ մը ինքս վաճառեցի 25 ռ. ճանապարհորդ բժշկի մը: Այժմ, կ'ասէ Ընծայնոց, հրացան և փամփուշտ խնդրել օգտաւէտագոյն կը դատեմ, քան դրամ, զի յանուն քիւրդերուն և տաճիկներուն ձեռք հարստահարեալ հայ եղբարց՝ հրացան և փամփուշտ խնդրելը տեղույս թեթեամիտ դիւրահաւանաց զրդիւր կը շառցնէ և մեր ոտաց ներքոյ հողն առաւել ամուր կընէ:»

«30 յուլիսի: Ա. Ընծայնոց կը կշտամբէ զմեզ ցարդ և ոչ մի հրացան չ'առաքելու համար. երկիցս կը գրէ, Ստոն առ քեզ է

ուղղուեր և ձեռնունայն վերադարձեր: Հաւատարիմ աղբիւրներէ ինք լսեր է, թէ մեր կողմեր՝ մանաւանդ Ա. քաղաք՝ հայրենասիրական վառ եռանդ առաւել շատ կարելի է արժարծել, իսկ այնտեղ հրացանի և փամփշտի մեծ պաշար կայ և հեշտիւ ի ձեռս կուգայ:»

«Սիրե՛մ զքեզ, ըստ Հայրիկին, միամիտ իմ Ընծայնո՛ց, մենք արդէն քո առաջին նամակ ստացանք և անյապաղ գրեցինք ի Վան, կոչեցինք մեր եղբայր Մարտիրոս և 150 հրացան 10000 փամփշտաց հետ առանց մի վճարքի Սարիղամիշու կողմով եղբօրս ձեռօք Կարին ուղարկեցինք. եթէ Բագրեւանդայ սովալլուկ քիւրդեր հայերու հօտեր կողոպտելով կարող են լաւ գին վճարել, Կարնոյ ձոխ տաճիկներ և բազմաթիւ քիւրդերու ազգապետք, որք անպակաս կը վիտան անդ, միմեանց ընդդէմ մրցելով տասնապատիկ կը հատուցանեն:»

«20 Օգոստոսի.» «Մարտիրոս կը գրէ, թէ ինք երկու աւուր մէջ վաճառեց հրացաններ և կը խոստանայ իւր բաժին դրամ ի Վան տանել և փութով վերադառնալ. հոգ չէ, արժանի է մշակն վարձու իւրոյ. սակայն անիծեալ Սադայէ՛լ, օր աւուր տարակուսանք կ'ալեծփէ ներսս. Մարտիրոս շատ ուշացաւ. արդեօք քիւրդեր կողոպտեցին, թէ հարազատ զհարազատն դաւաճանեց: Վերջինս առաւել հաւանական կը թուի: Մարտիրոս խոժոռեցաւ, երբ վաճառքէն քառորդ մասն միայն իրեն բաժին որոշեցի. ըստ իս, կը բաւէր. բազմահմուտ խոհարարին ձեռօք պատրաստած անուշահամ կերակուր ամեն ոք կարէր ուտել...»

Այս տեղից սկսած քննիչը երկար չէր կանգ առնում երեւելի չիշատակարանի վերայ, նա հետեւում էր զոնել իւր գործին վերաբերեալ յարակից դէպքեր:

Եւ ահա բաւական թերթ անցնելուց յետոյ, նա կարդաց.

«18... Թուականի, երրորդ տարի, 20 սեպտեմբերի: Բաղդին ժպիտ քաղցր է առ իսկ, զաւառիս հզօրագոյն աստիճանաւորներէն ամենազօրաւոր և ամենավտանգաւոր մեզ իւր զաղտնի խորհրդական ըրաւ, իւր բարձր հովանաւորութիւն մեր վերայ ունիլ խոստացաւ. մենք այսուհետեւ իւր ծածկապահ դպիր և նստարն ենք:»

«18... Թուական, չորրորդ տարի...

Քննիչը բարեոք դատեց լուութեամբ կարդալ և անցնել: Նա երբեմնապէս մի մի կէս հեգնական, կէս արհամարհական և կէս յանդիմանական ակնարկ էր դարձնում դէպի Մելնիկովը և նրա ականջին փափսում:

— Վերջապէս, ներողութիւն եմ խնդրում, Վլադիմիր Նեստորիչ, ասաց նա, որ ես ստիպեալ եմ այս յիշատակարանից մի քանի կտորներ, որոնք ձեր պատիւն են շօշափում, իսկ մեր գործի շատ մութն և կարեւոր կէտերը լուսաբանում՝ իբրև քաղուածք արտագրել:

Նա կարդաց.

«18... Թուական, հինգերորդ տարի. 25 հոկտեմբ.:

«Այս գիշեր Մելնիկովը յանձնեց մեզ կնքելու իւր համար շատ չըգրուած մուրհակի դրոշմեալ թղթեր և բաւականին հասարակ գրելու թերթեր. մենք փոխեցինք նրա յանձնարարականով բազում մուրհակաց թուականներ:»

«...Այս անձ, որքան խարդախ, այնքան մնապարծ, ստախոս է, ցայսօր իւր շատ խոստումներէն և ոչ մին կատարեց, շարունակ կուզէ իւր ազդեցութեամբ մեզ ընկճած պահել, կը խոստանայ իւր հովանաւորութիւն՝ եթէ մեր գաղտնի գործեր յայտնուելու ըլլան. մենք ալ բաւականադերով իրեն հասկացուցինք մեր ոյժ: Այլ ևս անագան է, ինք այժմ մեզնէ առաւել կախում ունի, քան թէ մենք իրմէ, սպառնացինք զինքն յերևան հանել, եթէ մեզի չարիք մը հասանել զիպի:»

Քննիչը նորից լռեց. մօտ երկու ժամ յիշատակարանից կտորներ էր արտագրում նա:

Սարսափելի էր Բալասան աղայի և իւրայնոց դրութիւնը, երբ քննիչն ընդհանուր ուշադրութիւն հրաւիրեց և կարդալով մի առ մի համեմատեց երեցփոխ Ղազար-բիձի լուսամտից և Վանեցու տանից հանած թղթերը:

Այստեղ պարզուեցան Մելնիկովի թելադրութեամբ կատարուած բոլոր չարիքները—Դվակութեանց Հայրօի ձեռքով Դօնդարեանց Ասոյի սպանութիւնը, Արտեմ Սէրգէյիչ Գոմշակերեանցի անկումը, Սամփսոնի դէմ խմբագրուած մեղադրականը, Սիսակի ձեռքը կեղծելու փաստերը, նրա կողմից շարագրուած նամակը, Խուդոյի տանուտէրութեան մանրամասնութիւնները, Սիսակին կործանելու ձգտումներն և այլն:

և այլն: Մի խօսքով այն ամեն ապացույցները, որոնցով քայքայուեցան Մեղնիկովի ցանցերը, որոնցով պարզուեցան խաբեբայ թափառաշրջիկների ձեռքերով ստեղծած շահադիտական նշանաւոր ձեռնարկութիւնները: Բոլոր սեւագրութիւնները, ի՞նչ և ո՞ւմ համար վանեցին գրել էր, բոլոր թղթերը, որտեղ ձեռքեր կեղծելու փորձեր ու վարժութիւններ էր արել՝ պահուած էին:

Քննիչը փակեց և կնքեց ճարպիկ վանեցու յիշատակարանը և բոլոր իրական գրաւոր փաստերը: Ընթերցողի համար էլ փակուում են պատմութեանս ամենահետաքրքիր և տխուր էջերը:

Միւս օրը գաւառական բանտն ուղարկուեցին երեք հոգի. նրանք էին՝ Մեղնիկովի երաշխաւորութեամբ ազատ շրջող Ասատուր Դոնդաբեանցի սպանութեան համար մեղադրուած Հայրապետ Դվակութեանցը, Բալասան աղայի քրոջ որդի Վասակը և տանուտէր Խուրճն:

Գլխաւոր գործիչներից Ս. գիւղում մնացին ինքը Վլադիմիր Նեստորիչ Մեղնիկովը և աւագերէց տէր-Սուքիանը:

Տէրտէրի համար բաւական համարեց քննիչը գրել գործակալին, իսկ Բալասան աղայի համար ստիպուեցաւ միայն հրաւիրել գաւառական բժշկին:

Ուրիշ անելիք անհնար էր, դեռ նոր էր քննիչն իւր որոշումը յայտնել վերոյիշեալներին բանտարկելու և Մեղնիկովին դատաստագի իրաւանցը յանձնելու համար, որ Վլադիմիր Նեստորիչը ամենքի ուշքն իւր վերայ դարձրեց:

Աթոռը չը կարողացաւ դիմանալ իւր վերայ նստած երեւի Բալասան աղայի ծանրութեանը, շրջուեց գետին՝ իւր հետ տարածելով յատակին վանեցու պաշտպանին:

Հարուածը խիստ էր. յանկարծական կաթուածքը թուլացրեց Մեղնիկովի աջ կէսը՝ գլխից սկսած մինչև վերջը:

Նառ անտանելի կացութիւն էր. երեք տարի թշուառ մարդը հիւանդ մնաց, ինչպէս ասում են՝ գետնին գերի, անկողինն աքացի տալով, այն էլ՝ մի ոտքով:

Նառ բժիշկներ եկան, մեծ մեծ այցալճարներ ստացան և դարձան, բայց ամենքը միաձայն անբժշկելիութեան վճիռ կարդացին:

Երեք տարի էր շարունակ կցկտուր և անհասկանալի բացականչութիւններով, ինչպէս երեւում է, ցանկանում էր Բալասան աղէն մի քանի խօսք ասել և չէր կարողանում, լեզուի ձախ կողմով սկսուած հնչիւնը անհասկանալի թոթովանքի կամ լիւլիոցի էր փոխուում ձախ կիսումը, ձախակողմեան առողջ ուղեղի հոգեկան թելադրութիւնը խառնաշփոթ զանգուած էր դառնում աջ կիսումը:

Երեք տարուց յետոյ՝ իսպառ դադարեցան Վլադիմիր Նեստորիչ Մելնիկովի տառապանքները. Պարկեան քոյրերը վերջապէս խղճացին և նրա ցաւալի կենաց թելը բաւ համարեցին յետ տալ: Մըկրաոր թէև բուժ էր, բայց կտրեց:

Ով ոք ցանկանում է փարատել անախորժ դէպքերի անախորժ տպաւորութիւններն իւր սրտից, թո՛ղ շնորհ բերէ քննութիւնը վերջանալուց մօտ մի ամիս յետոյ՝ Գալ-ափունենց հացատունը:

Պսակաճաշ է, տէրտէրընոր վերջացրեց («Թ ա գ աւ ո Ր գ ո լ ո վ ը»), նորափեսայ Սամփսոնը կանգնեց տան վերի պատի տակին դրած բարձին, իսկ նորահարս Սօնային Գալ-ափունի կին Ջարմանը պարելով՝ դափ ու զուռնի ուղեկցութեամբ տարաւ հարսի համար պատրաստած սենեակը:

Հարսանիքաւորները լաւ քէֆի մէջ են. խմուում է թ ա գ աւ ո Ր ի (հորափէռ), թ ա գ ու հ ու (հորադոր) և խաչեղբայր Մելիք-Բագաւլի կենացը:

Կառավարիչ կամ թամադայ է Ս. գիւղի սիրելի և միահաւան քուէից առաւելութեամբ ընտրած, խարդախ ճանապարհներով հաստատուելուց զրկուած, բայց արդարութիւնը պարզուելուց յետոյ՝ նորից հաստատուած տանուէր Արտեմ Սէրգէյիչը:

—Աղա՛, ա՛յ անշնորհք, տաւարի հրեշտակ Գալ-ափո՛ւ, ձէն տուեց խաչեղբայր Մելիք-Բադալը, չե՞ս ամաչում, մեր աւագ երեցին համեցէք չես արե՛լ:

- Եստեղ չի, չա՛րդ տանեմ, աղայ խաչախաչեր Մելիք Ջա՛ն, տէր-Սուքիաս հայրը Սեանումն ա՛յ, հիմի քեզ համար աղօթք ա ննում, վեց ամսից յետոյ կը գայ ու բեզ կ'օրհնի:

— Խնդրում եմ՝ մեր ուրախութեան ժամանակ աւելորդ խօսակցութիւնները դադարին, «Հին դարմանը քամուն չեն տալ», մէջ խառնուեց Օ. գիւղի նոր վարժապետ և նոր գրագիր Սիսակը և իւր կողմից առաջարկեց Արտեմ Սերգէյիչի կենացը:

Երեկոյեան զանգակները տալիս էին և Գալ-ափունի տան ուրախութիւնը դեռ շարունակուում էր: